

БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА В ТЪРСЕНЕ НА ЧОВЕКА НА МОДЕРНОТО ВРЕМЕ

НЕКАНОНИЧНИ ОЧАРОВАНИЯ. ПЛОВДИВСКИТЕ ПОЕТИ ОТ ПОСЛЕДНИТЕ ДЕСЕТИЛЕТИЯ НА ХХ ВЕК

Илия Димитров
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

научен ръководител: Професор д.ф.н. Любка Липчева-Пранджева

Не познаваме напълно този град преди да познаем поетите му. Единствено стиховете са онези медиатори, които превеждат и материализират в слово първите необясними усещания от издигането на високо, от неразбирането на реката, от ступора пред миналото и времето изобщо. Усещаме особената духовна атмосфера в Пловдив без да знаем нищо за нея, без дори да подозираме основанията ѝ, още преди да сме чували имената, които досъздават града. Ходейки напред-назад и чувствайки разни неща тук, *където дълги са дните, а животът е кратък*, започваме да изграждаме онова особено отношение към градския космос. Залъгваме се, че само ние гледаме по различен начин на фасадите, на улиците, на *отломките от живот*. Малка привилегия на мисълта, която превръща заобикалящото ни в най-очарователното място, където може да ни има.

В съвременния урбанистичен свят е почти изцяло разпространено вярването, че хората са в тотална способност да променят града си. Модерният човек ежедневно адаптира средата и света спрямо себе си, което може би е нормално. Има дори такова движение – Placemaking – мястоправене, намесваш се в градската среда – естетически, творчески, дори чисто битово. Хората днес все повече вярват, че мястото им принадлежи и трябва да бъде адекватно на начина им на живот, градът трябва да осигури условията на човека, за да постига той успехите си, зададени от същия този урбанистичен свят. Хората са действащи и активни, изключително възможни навсякъде, докато градът е все повече задъхваща се константа. Мястото е декор, който подлежи на ъпгрейд.

В същото време един град сякаш през десетилетията оказва духовна съпротива срещу всеки опит за намеса в изначалния му ритъм на живот. Пловдив устоява на времето, пази едни като че ли предначални екзистенциални състояния, но и същевременно не издига стени, а гради мостове между епохите и културите. Но, за да можем изобщо да си помислим това, трябва преди всичко да се огледаме по улиците на Пловдив, защото там поезията вече очаква нашите погледи.

Красотата е винаги тук, единствено очите закъсняват.

Как се раждаме в Пловдив? Може би именно как е по-важният въпрос, а не кога. Времето тук е особена величина и може би ще го споменаваме по-често, отколкото е необходимо. Раждаме се в този град сред останките от отминали цивилизации, сред руините на империи, някога владеели света, спъваме се във вековете и крачим върху годините, ежедневно преминаваме покрай някогашните съдби, така преломно изчезнали в историята. И първите ни стъпки са на фона на миналото. Още от деца това наше знание за особения характер на времето витае у нас и почуква отвътре, шепнейки разни стари неща.

*Не съществува минало!... А в нас избира брод
необузданата материя и бреговете блъска.
И трябва сила, за да мога да откъсна*

*от толкоз минали живота
единствения свой
живот.*

Въздъхва големият пловдивски поет Йордан Велчев в стихотворението си „Римски стадион“, част от дебютната му стихосбирка в далечната 1979-а година, и потвърждава онази незначителност, която човекът в този град усеща в своето собствено съществуване, удряйки се в непрекъснато заобикалящото го минало.

Битието не започва с раждането на лирическия герой, а разбира се, и не свършва с него. Човекът е принуден непрекъснато да доказва значимостта на собствения си живот в контекста на безкрайното време, сред което живее. Това ражда и една от основните трагични точки, с която от десетилетия се сблъскват пловдивските поети в опит да обяснят заобикалящия ги свят. В други свои поетически текстове Йордан Велчев е „очарованият“ от всичко онова, което за обикновения човек в повечето случаи е просто фон в градската среда, но за твореца е огромен екзистенциален детайл и призма за разбиране на света и времето, положени сред няколко хълма и река. Именно реката („която не се интересува каква е дълбочината ѝ; и където е всичкото наше провинциално щастие на хора, родени да останат на бреговете ѝ“), фасадите („взаимността им на неразбрани стоици; изсечените им с брадвите на ветровете лица, виждащи всичко“), комините („зрелостните свидетелства на къщните родословия и на потомците им, на ражданията и смъртите, където огънят и тази есен е почнал тук-там да строи стълбите на хипнотичните си извисявания“). Но екзистенциалното вглеждане невинаги е белязано с нотка на трагизъм:

*Понякога ме обладава радост,
на мислене подобна. Цял изтръпвам
от обкръжението на нещата,
излъчващи замислени сияния.
Какво е мисленето? Туй не е ли
взаимодействието, при което
се отразяват в нашата душа
вълнения със образи на град
и равнина? И всъщност нищо друго...*

Иван Теофилов е сред първите имена, за които се сещаме, когато говорим за пловдивски поети. Дебютира през 1953 със стихосбирката „Небето и всички звезди“ и последвалите „Амфитеатър“ (1968) и „Град върху градове“ (1976), Иван Теофилов се утвърждава като поет, в чието творчество Пловдив е не просто декор или фон на терзанията на лирическия герой, ами и светогледна тема, начин на възприемане на нещата, дори герой. Поетът е чужд на тогавашната норма за литература – т. нар. социалистически реализъм. В края на 50-те и през 60-те години на ХХ век в литературата и по-осезаемо в поезията започват да се наблюдават някои пропуквания и подводни течения в „сградата“ на социалистическия реализъм. Отхвърлянето на властовата норма от авторите става по няколко различни начина: демонстративна стилова, езикова, алегорична атака по обществени теми („Стихове“ на Константин Павлов от 1965 год.) и далеч по-камерния отказ от участие в света на социалистическия човек и вгълбяване в една все по-независима и универсална индивидуалност, което стои в основата на дебютната стихосбирка на Иван Теофилов – „Небето и всички звезди“ от 1963 год. Очаквано, всеки един творчески жест, несъвпадащ с нормите на социалистическия реализъм, получава своето „наказание“ – дали книгата ще бъде отхвърлена от

конюнктурната критика, дали на автора ще му се отпечата ръкописът, или ще изгние някъде из шкафовете на държавните издателства, поставяйки под въпрос оцеляването на твореца, който ще си помисли дали другият път си струва изобщо да напише онова, което няма да бъде отпечатано.

Още в ранната поезия на Иван Теофилов откриваме една от най-коментирани теми от пловдивските поети – времето. В границите на тази антично-средиземноморска темпорала, в която се ражда творчеството на Теофилов, усетът за време е различен. И както пише Лора Шумкова в изследването си за Иван Теофилов (Шумкова 2009: 29-41) „Времето във Филибе тече малко по-иначе. В този град, в който едва ли не всеки камък е исторически свидетелство, историята сякаш не се е случила. Не се случва“.

Именно това неслучващо се време е един от кодовете за разбирането на поезията на Теофилов. Времето и градът, поставен между Изтока и Запада – в една особена многопластова културна и духовна среда, имат особено отношение, изразено в стихосбирките от 60-те години. „Но това е все пак времето тук./ И аз обичам това мило време,/ което няма светкавичен звук/ и няма отгде да го вземе.“ Наслоило в паметта на миналото целия човешки опит и напрежение, времето вече е напълно хармонизирано. Минало и град са символно идентично натоварени образи – и двете изразяват предела от съдържания и смисли, които започват да се показват на лирическият герой в дребни детайли от града и ежедневието. „Три дъги. Една шепа. Цял свят./ Флавия. Улпия. Тримонциум. Имена! / ... / Хълмове. Три дъги. Една шепа. Цял свят./ Книга на познанието. Детелина на бурите./ Ключ. Основа. Склад. Отломък от живот,/ съединен с друг живот, неповторим и постоянен./ Живот от камък, от вятър, от гюл, от лоза,/.../ от ечемичено зърно, от камък и вятър...“ („Хълмове“). През тази схема на неповторимия и постоянен мираж се случва животът в поезията на Иван Теофилов.

През 60-те пловдивският литературен живот е облагодетелстван от някои процеси на децентрализация в културата. Десетилетието се свързва с откриването на държавното издателство „Христо Г. Данов“, което изиграва огромна роля в развитието на пловдивските автори и редактори, а през 70-те и 80-те е известно и с доста смелите си издателски практики. През 60-те излиза и литературният алманах, предшественик на авторитетното списание за култура, литература и публицистика „Тракия“. Дружеството на пловдивските писатели, както и основаването на филологията в Пловдивския университет са също важни фактори, които предпоставят оформянето на все по-ярка литературна общност под тепетата. Част от това оживление са и литературните клубове и кръжоци, през които минават много от имената, белязали 70-те, 80-те и 90-те години на ХХ век. Така на този фон през 60-те се оформя едно поколение от модерни пловдивски поети, сред които са Петър Анастасов, Иван Вълев, Васил Урумов, Киркор Папазян, Александър Бандеров, Николай Заяков, Иван Николов.

Като град, който създава особена творческа енергия и с оглед на изредените вече културни фактори, Пловдив оформя през 60-те, 70-те, 80-те и 90-те различни, на моменти застъпващи се, друг път напълно различни поетически генерации. Някои от поетите в тях са от един приятелски кръг, други работят заедно или посещават едни и същи клубове и организации, трети пък са най-малко вписващи се в каквито и да е поколенчески модели. Ако погледнем задълбочено авторските почерци от тези години ще видим едни невероятно различни и много индивидуални светогледни системи, изразни средства, поетически форми. Трудно представим е безкрайният обхват от теми, мотиви, образи, с които работи „пловдивската лирика“.

Това определение обаче търпи доста условности. Характерно за епохата на социалистическия реализъм е подобно „регионализиране“ на автори, които не са съвсем изрядни във верността си към властта. Те или биват насилствено насочени към други поприща в изкуството като кино, телевизия, театър, или им се приписва едно

определение като „пловдивски“ поет, въпреки че с творчеството си те са национални и световни поети. С тези действия властта очаква, че ще минимизира мащаба на едно творчество, като го закорени в Пловдив, например. Това от друга страна има и положителни ефекти – спомага за образуването на местни културни „огнища“, които извършват мащабни творчески и съзнателни промени в литературната среда, а също и в театъра, музиката, живописата.

През 70-те в Пловдив се утвърждават имена като Георги Райчевски, Иван Николов, Божана Апостолова. От 1979-та е и получила национална награда за дебют „Белег от подкова“ на Добромир Тонев. През 80-те в Пловдив са налични вече напълно всички условия за благоприятна литературна дейност: читалища, музеи, университет, развито издателство, множество медии: списания, вестници, радио и телевизия. Веселин Сариев, София Несторова, Иван Странджев, Недялко Славов, Александър Секулов и Антон Баев бележат големите дебюти на 80-те. В десетилетието излизат и важни поетични книги на Тодор Чонов.

Добромир Тонев е сред имената, без които българската литература не може да бъде напълно разказана, а личността му остава ярък спомен в съзнанието на всички, които са го познавали. Роден в Ямбол, но създал огромния си творчески свят в Пловдив, Добромир Тонев е сред най-важните имена, белязали поетическото поколение на 80-те години в България. В „седмото тепе“, дело на поета Александър Секулов и художника Атанас Хранов, духовен символ на извисяването, материализиран в каменни стихове, зазидани в паважа близо до Римския стадион, четем емблематичните стихове на Добромир Тонев:

*На какво се учудвам, не зная -
нищо повече от смъртта.
Ще ухая с липите в безкрая,
ще се качвам, ще слизам с дъжда.*

*Ще се качвам, ще слизам с дъжда,
ще обличам и храня дървото.
Нищо повече от смъртта.
Нищо повече от живота.*

Раздвоеното екзистенциално състояние, една от големите теми на българската лирика през 90-те години на ХХ век, е вече много силно застъпена в творчеството на Добромир Тонев. Едно от най-известните му произведения – поемата „Синьо равновесие“ е своеобразен реквием към една някогашна по-красива версия на себе си, която, макар и останала в купищата минало назад, ще продължи да бъде извиквана на помощ на все по-трагическото настоящо Аз. Двойничеството е следствие от играта на времето, а събирането и „равновесието“ е възможно единствено, когато и бъдещето, и миналото спрат да имат значение – „Подай ръката си и докъдето стигна във времето назад – ще те изпратя.“

*За живите – паметта на града е къса
като лопатка на археолог.
Сякаш мъртвите ще ни свършат работата.
Сякаш да си жив не е история.*

В самия край на 80-те със стихосбирката „Седмо небе“ дебютира поетът Александър Секулов. Още 24-годишен той се появява на литературната сцена с едноименното стихотворение „Пловдив“, което започва така:

*В този град вече всичко е минало.
Нощем мъртвите викат от джамии и църкви
и осъмват с очи, полудели от виждане,
страшно самотни и завинаги мъртви.*

А последните два реда от стихотворението изграждат трагическата представа за Пловдив като кръстопътно пространство, не само на култури и епохи, но и във вътрешночовешки съзнателен план. Град, който със скритите си значения едновременно привлича в клопката на безвремието си, но и също така понякога обръща човека в бягство от това, оказва се – невъзможно бягство:

*И достигам човека,
обречен да онемее, да си тръгне,
в този град – невъзможен да се живее,
в този град за завръщане.*

Цитирана литература:

Шумкова 2009: Шумкова, Л. Отрязък от град: интимните вечности на Иван Теофилов.
// *Иван Теофилов в българската литература и култура*. София. 2009, 29 – 41.